

استقلال اقتصادی، راهکارها و آثار آن از منظر قرآن

عبدالله حاجی صادقی^۱، یداله محمودی^۲، حسین امیری^۳

۱ - عضو هیأت علمی و دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم اسلامی شهید محلاتی

۲ - عضو هیأت علمی و استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه امام حسین علیه السلام

۳ - مدرس و عضو کمیته فقه و حقوق گروه معارف اسلامی دانشگاه امام حسین علیه السلام

چکیده

استقلال اقتصادی و دست یابی به خود کفایی و رهایی از وابستگی در اقتصاد یکی از آرمان‌های بزرگ تمامی جوامع آزاده است. هم اکنون وابستگی سیاسی ای که در بسیاری از کشورهای به ظاهر مسلمان مشاهده میشود، نتیجه مستقیم وابستگی اقتصادی آنها به ابرقدرتهاست. تلاش برای دستیابی به حد معقولی از خود کفایی و برنامه ریزی اصولی برای نیل به استقلال اقتصادی توأم با حضور قدرتمند در عرصه های جهانی از نگاه اقتصاد اسلامی یک ضرورت است. روش تحقیق در تدوین این نوشتار بصورت کتابخانه ای و استفاده از نرم افزارهای علوم اسلامی بوده است. خداوند متعال در قرآن کریم راهکارهای مختلفی برای استقلال اقتصادی و خود کفایی معرفی نموده است؛ از جمله یاری خواستن از خداوند، اعتماد به نفس، تکیه بر نیرو و توان خود، کار و تلاش، قطع رابطه ظالمانه با دشمنان اسلام و کشاورزی. استقلال اقتصادی و خود کفایی در اقتصاد آثار و تبعاتی نیز دارد که عبارتند از: اقتدار سیاسی، نظامی و فرهنگی، اشتغال زایی، تقویت زیربنای اقتصادی - اجتماعی. قرآن کریم همچنین برای تقویت زیربنای اقتصادی نیز راهکارهایی تعیین نموده است؛ از جمله استفاده از آب‌های گوناگون، بهره‌برداری از دانه‌های روغنی، بهره‌برداری از منابع دریایی، چهارپایان و بهره‌برداری از زمین. استفاده بهینه از این نعمتهای خدادادی موجب تقویت بنیه اقتصادی جامعه اسلامی خواهد شد.

واژگان کلیدی: استقلال، اقتصاد، خود کفایی، نفی سیل

مقدمه

دین اسلام دین کاملی است که نظامی جامع شامل: اقتصاد، اجتماع، سیاست، فرهنگ و ... را برای بشریت به ارمغان آورده است. برنامه‌های اقتصادی اسلام، تفاوت عمده و ماهوی با اقتصاد سرمایه‌داری دارد، به گونه‌ای که انطباق و وحدت این دو نظام ممکن نیست و هر یک راه خود را می‌روند. پر واضح است که اقتصاد سرمایه‌مداری هم اکنون به اعتراف خود درگیر بحران‌های متعدد فکری و عملی شده است. از اینرو اقتصاد توحیدی می‌تواند در چنین فضایی با پوشش خلأهای اخلاقی و ارزشی پیام آور صلح و نوع‌دوستی در جهان باشد. شیوه‌ی قرآن کریم در ارائه راه‌حل‌های مشکلات به گونه‌ای است که جامعه را به صورتی پایه‌ریزی می‌کند که حداقل مشکلات، در جامعه به وجود آید و در صورت بروز مشکل، برای آن، راهکارهای بسیار کارآمدی ارائه می‌کند. مکتب قرآن، ابتدا با استفاده از مسائل اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی، تربیتی و ... به شخصیت‌سازی افراد جامعه پرداخته و فرد را به گونه‌ای پرورش می‌دهد تا به خودی خود، و به دور از هرگونه کنترل از بیرون، از هرگونه ایجاد اختلال در جامعه بپرهیزد. در اقتصاد توحیدی که مدنظر قرآن است، سعی بر این است که با استفاده از سلاح پویایی اقتصاد، حاکمیت سیاسی دولت اسلامی در روابط با بیگانگان حفظ شود، زیرا در روابط خارجی بین دولتها، مناسبات اقتصادی و سیاسی بسیار به هم پیوسته و درهم تنیده‌اند، هم اکنون وابستگی سیاسی ای که در بسیاری از کشورهای به ظاهر مسلمان مشاهده میشود، نتیجه‌ی مستقیم وابستگی اقتصادی آنها به ابرقدرتها است. از این رو برای حفظ اعتبار و حیثیت اسلامی، دولتهای اسلامی موظف هستند از هرگونه عملی که راه نفوذ کفار را برای تسلط بر مسلمین می‌گشاید، خودداری کنند و پیشاپیش راههای نفوذی آنان را با تدبیر و سیاست ببندند و از آن جا که بزرگترین راه نفوذ آنان، تأمین نیازمندیهای اقتصادی است، از این رو اعمال سیاست اقتصادی خودکفا و همیاری عموم اقشار در قطع وابستگی و بستن راههای نفوذی آنان، از مهمترین مسؤولیتهای ملت اسلامی است.

۱ - ضرورت و اهمیت مسأله

، در راستای تأمین عدالت اجتماعی. نگاه اسلام به مسأله‌ی اقتصاد نگاه خدا محورانه و اصلاح و سعادت انسان است و بشر را به عنوان جزئی از مجموعه قوانین خود که تنها می‌تواند قسمتی از نواحی حیات انسانی را تنظیم کند، مورد توجه قرار داده و حل مشکلات اقتصادی را در اصلاح مبانی عقیدتی و اخلاقی مردم می‌داند. مقام معظم رهبری برای رسیدن به استقلال اقتصادی و رفع وابستگی به بیگانگان، مهترین و تنها راهکار را بکار بستن مقاومت اقتصادی مطرح نموده‌اند. البته ایشان علاوه بر این مسأله تولید علم را نیز به عنوان یک اصل مهم و پیشران برای سایر زمینه‌ها مطرح کرده‌اند که پیشرفت و استقلال اقتصادی یکی از آنهاست. معظم له در این زمینه می‌فرمایند: «یک نکته این است که ما هر چه که عرض میکنیم، با این پیش فرضها بایستی ملاحظه بشود. ما چند پیش فرض داریم. یکی این است که پیشرفت علمی، ضرورت حیاتی کشور در علوم مختلف است؛ البته رتبه‌بندی علوم را بعد عرض میکنیم که یکی از کارهای مهم است. پیش فرض دوم این است که این پیشرفت علمی، اگرچه که با فراگیری علم از کشورها و مراکز پیشرفته‌تر علمی حاصل خواهد شد - بخشی از آن

بلاشک این است - اما فراگیری علم یک مسأله است، تولید علم یک مسأله‌ی دیگر است. نباید ما در مسأله‌ی علم، واکن خودمان را به لوکوموتیو غرب ببندیم. البته اگر این وابستگی ایجاد بشود، یک پیشرفتهایی پیدا خواهد شد؛ در این شکی نیست؛ لیکن دنباله روی، نداشتن ابتکار، زیر دست بودن معنوی، لازمه‌ی قطعی این چنین پیشروی است؛ و این جایز نیست» (بیانات در دیدار نخبگان علمی و اساتید دانشگاهها، ۱۳۸۷/۷/۳)

استقلال اقتصادی و دست یابی به خود کفایی و رهایی از وابستگی در اقتصاد یکی از آرمان‌های بزرگ تمامی جوامع آزاده است. کم و بیش تمامی دولت‌ها در کنار پیگیری اهدافی چون رشد اقتصادی، ثبات قیمت‌ها، توزیع عادلانه درآمد، استقلال اقتصادی و خود کفایی و عدم وابستگی را به عنوان هدف مهم در برنامه‌های کلان خود مورد توجه قرار می‌دهند. این امر به ویژه پس از جنگ جهانی دوم به عمده‌ترین دغدغه کشورهای در حال توسعه تبدیل شده است. لذا سیاست‌هایی چون اتکا به نیروهای داخلی و تقویت حس خودباوری و همینطور حرکت به سمت سیاست توسعه صادرات به عنوان اهرم‌های رشد اقتصادی توأم با دستیابی به خود کفایی و استقلال اقتصادی مورد اهتمام اغلب کشورهاست.

تلاش برای دستیابی به حد معقولی از خود کفایی و برنامه ریزی اصولی برای نیل به استقلال اقتصادی توأم با حضور قدرتمند در عرصه‌های جهانی از نگاه اقتصاد اسلامی یک ضرورت است چرا که بدون دسترسی به چنین جایگاهی زمینه و راه نفوذ بیگانگان در سرنوشت مسلمانان فراهم می‌گردد که اسلام چنین وضعی را رد می‌کند. نفی هر گونه سلطه بیگانگان بر مسلمانان اصلی است که در قرآن کریم صریحا به آن تاکید شده است: «لن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلا؛ خداوند هرگز برای کافران راه تسلط بر مومنین قرار نداده است» (نساء/۱۴۱)

بر طبق مفاد این قبیل از آیات بر مسلمانان لازم است که در تمام عرصه‌ها از جمله در عرصه فعالیت‌های اقتصادی به گونه عمل کنند تا زمینه و بستر سیطره یابی بیگانگان بر سرنوشت آنان فراهم نگردد و یکی از راه‌های جلوگیری از چنان وضعی تلاش برای دستیابی به استقلال و خود کفایی است لذا در قرآن کریم به مسلمانان دستور داده شده است تلاش کنند خود را از وابستگی‌ها رها سازند: «واعدوا ما استطعتم من قوه»؛ «یعنی برای مقابله با آنان (کفار و مشرکان) آنچه می‌توانید نیرو آماده کنید» (انفال/۶۰)

اگر چه ظاهر آیه بیان تلاش برای تدارک نیروی نظامی است اما از نگاه اغلب مفسران کلمه «من قوه» هر نیرویی را شامل می‌شود که توان اقتصادی نیز از جمله آنهاست. در مجموع می‌توان گفت اسلام با مطرح ساختن بحث خود کفایی به دنبال تامین نیاز جامعه اسلامی در حد بالایی از رفاه با اتکا به توانمندی‌های داخلی است و در مباحث مربوط به استقلال اقتصادی هم به دنبال حضور فعال و قدرتمند در تجارت و سایر فعالیت‌های اقتصادی در صدد قطع وابستگی و عزت و عظمت و سربلندی جامعه اسلامی است. بنابراین کشوری که دارای استقلال اقتصادی است می‌تواند استقلال سیاسی و فرهنگی خود را نیز حفظ کند و برعکس وابستگی اقتصادی منشأ همه وابستگی‌هاست. به علاوه استقلال شرط لازم قدرت حکومت اسلامی است که بدون آن اقتدار اقتصادی هم میسر نیست.

اسلام برای تنظیم امور جامعه و حفظ مصالح و منافع ملی، پاره ای از کارها را تا حد کفایت واجب کرده و تولید کالاهایی که حیات افراد یا قوام نظام جامعه به آن بستگی دارد، لازم و واجب قرار داده است. (خلیلیان، ۱۳۹۱) اگر جامعه اسلامی، خودکفا و مستقل نباشد و برای رفع نیازهای خود، به دیگران چشم بدوزد یا همواره محتاج بیگانه بوده یا اقتصاد فقیرانه داشته باشد، نه تنها خشم کافران را بر نمی انگیزد، بلکه آنان را خرسند می کند و آنان با تسلط خود، جامعه مذکور را تحقیر خواهند کرد و روشن است که سلطه مذکور فقط در جنبه اقتصادی باقی نمی ماند؛ زیرا وابستگی اقتصادی، به ویژه در محصولات استراتژیک، سلطه فرهنگی و سیاسی بیگانه را در پی دارد و خط مشی های سیاسی و فرهنگی را تحت الشعاع قرار می دهد دولت اسلامی به دور از وابستگی باید با اتکا بر توانایی خود فعالیت کند و همچون فرهنگ اسلامی که برتر است نسبت به دیگر دول از برتری برخوردار باشد. عزت جامعه اسلامی اصل خدشه ناپذیری است. خداوند امکان هر گونه برتری کفار بر جامعه اسلامی را مسدود ساخته است و به مسلمانان اجازه نمی دهد زیر بار این ذلت برود.

«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُوا اللَّهَ وَعَدُواكُمْ وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ»؛ «و هر چه در توان دارید از نیرو و اسبهای آماده بسیج کنید تا با این [تدارکات] دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان که شما نمی شناسیدشان و خدا آنان را می شناسد بترسانید». (انفال/۶)

اگر چه ظاهر آیه بیان تلاش برای تدارک هر نیروی را «من قوه» نیروی نظامی است اما از نگاه اغلب مفسران کلمه شامل می شود که توان اقتصادی از آن جمله است. به خصوص در جنگ های امروزی که قدرت اقتصادی یکی از دو طرف جنگ در سرنوشت آنان نقش بسزایی دارد..

امام صادق علیه السلام در این باره فرموده اند: «عزه المومن استغنا عن الناس». «استقلال واقعی فرد و جامعه و شکست ناپذیری آن در مقابل توطئه ها و دسیسه ها در این است که به استقلال اقتصادی و خودکفایی دست یابد. (حکیمی، ۱۱۱۸)

آنچه از روایات برمی آید این است که اگر مردم یخواهند مستقل باشند، شرط اول این است که محتاج کسی نباشند، تا زمانی که کشوری به حد خودکفایی کامل نرسیده باشد نمی تواند ادعا کند که به توسعه اقتصادی مورد نظر اسلام دست یافته است زیرا یکی از مؤلفه های رشد اقتصادی مذکور، استقلال کامل اقتصادی و رسیدن به مرحله خودکفایی می باشد.

امام حسن عسگری علیه السلام درباره ضرورت خودکفا بودن و تکیه به توان خود سخن ارزشمندی دارند. ایشان می فرمایند:

«ادفع المساله ما وجدت التعمل یمكنک» «تا آنجا که امکان دارد و در حد طاقت و توان است، انسان باید به خود متکی باشد و از دیگران کمک نخواهد». (حکیمی، ۱۴۱۸)

امام کاظم علیه السلام: «لاتصلح المساله الا في ثلاثه: في... عزم مثقل....» «جز در موارد اضطراری (زلزله، آتشفشان، سیل و...) درخواست کمک از دیگران بایسته نیست». (همان)

استقلال اقتصادی و شکوفایی آن را می توان از آیات قرآن دریافت. از اطلاق برخی آیات و لازمه برخی دیگر، لزوم استقلال و شکوفایی آن فهمیده می شود؛ برای مثال می فرماید:

«وَكُنْ يَجْعَلُ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء/ ۱۴۱) «و خداوند هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است» که غالب فقهای بزرگ اسلام، برای نفی هر گونه سلطه کافران بر مسلمانان بدین آیه استناد کرده اند و مفاد آن را محکم دانسته اند؛ یعنی مسلمانان می باید کاری کنند که کفار به آنان مسلط نشوند و هر عملی که منتهی به سلطه کفار شود، نامشروع است و از جمله راه های سلطه کفار بر مؤمنین، سلطه اقتصادی است. متأسفانه در این روزگار سلطه اقتصادی بیگانگان بر مسلمانان تحقق یافته است و این واقعیت تلخ به دلیل عمل نکردن مسلمانان به مقتضای ایمان و مهجور گزاردن قرآن می باشد. مطابق مستفاد این آیه، مؤمنان وظیفه دارند تلاش کنند و خود را از وابستگی ها، از جمله وابستگی اقتصادی، رهایی دهند. در آیه دیگری می خوانیم:

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» «اگر مؤمن هستید، سستی نکنید و غمگین مشوید که شما برترید». (آل عمران/ ۱۳۹)

از این آیه استفاده می شود که از لوازم ایمان، بی نیازی اقتصادی از کفار و خود کفایی مسلمین است؛ زیرا نیاز همیشه ملازم با ذلت و اسارت است و امتی که بخواهد عزیز و سربلند زندگی کند، باید خود را از یوغ کفار آزاد کند.

همچنین خداوند می فرماید:

«مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَتَذَكَّرُونَ فَضَلَّ اللَّهُ مِنْ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وَجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا» (فتح/ ۲۹)

محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) فرستاده خداست و کسانی که با او هستند، در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند. پیوسته آنها را در حال رکوع و سجود می بینی، در حالی که همواره فضل خدا و رضای او را خواهانند. نشانه آنها در چهره ایشان از اثر سجده نمایان است. این توصیف آنان در تورات و انجیل هست، همانند کشته ای که جوانه های خود را خارج ساخته، سپس به تقویت آن پرداخته تا محکم شده و بر پای خود ایستاده است و به قدری نمو و رشد کرده که کشاورزان را به شگفتی وامی دارد. این برای آن است که کافران را به خشم آورد (ولی) کسانی از آنها را که ایمان آورده اند و کارهای شایسته انجام داده اند، خداوند وعده آمرزش و پاداش بزرگی داده است.

در این آیه مبارک، در توصیف امت اسلام، با جمله «فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ» روبه رو می شویم. مسلماً تا چنین هدفی در عملیات اقتصادی منظور نگردد و مسلمانان خود را از دنباله روی کردن خلاص نکنند، نه تنها در اقتصاد، پیوسته شکست

می‌خورند، بلکه در اخلاق و فرهنگ که منشأ هر گونه شکست مادی و معنوی دیگر است، شاهد سقوط قطعی خود خواهند بود. از این رو، مسلمین باید اقتصادی خودکفا و غیر متکی به غیر داشته باشند. (موسوی اصفهانی، ۱۳۶۸)

در سوره انفال نیز می‌خوانیم:

«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُّوا لِلَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ» (انفال/۶۰) «و هر چه در توان دارید، از نیرو و اسبهای آماده بسیج کنید تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان - که شما آنان را نمی‌شناسید و [تنها] خدا آنان را می‌شناسد - بترسانید، و هر چیزی در راه خدا خرج کنید، پاداشش به خود شما بازگردانیده می‌شود و بر شما ستم نخواهد رفت».

«قوه» در برخی روایات به «شمشیر، سپر و تیر» معنی شده است، (عیاشی، ۱۴۲۱) ولی «قوه» کلمه کوچک و پرمعنایی است و نه تنها وسایل جنگی و سلاح‌های مدرن هر عصری را در بر می‌گیرد، بلکه تمام نیروها و قدرت‌هایی را که به نوعی از انواع در پیروزی بر دشمن اثر دارد، شامل می‌شود، اعم از نیروهای مادی و معنوی. (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴) از قدرت‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و... که در مفهوم «قوه» مندرج هستند و نقش بسیار مؤثری در پیروزی بر دشمن دارند، نباید غفلت کرد. بنابراین، نیروی اقتصادی برای رویارویی با دشمن از اهمیت بسزایی برخوردار است، به‌ویژه در جنگ‌های امروز که قدرت اقتصادی یکی از دو طرف جنگ، در سرنوشت آن نقش بسزایی دارد.

۲ - راهکارهای رسیدن به استقلال اقتصادی

اسلام به عنوان آئینی کامل و جامع برای همه جنبه‌های مادی و معنوی زندگی بشر دستورها و آداب ویژه‌ای دارد که بی‌شک با عمل به این اصول و آداب می‌توان به موفقیت‌های فراوانی دست یافت. جوامع در بسیاری از منابع تولید با کمبود منابع مواجهند، بنابراین لازم است که در استفاده از منابع برای رسیدن به خودکفایی بهترین و کارآمدترین شیوه‌ها را برگزینند. در قرآن، روایات و سیره معصومین (علیهم‌السلام) مسیر رسیدن به خودکفایی و راه کارهای اجرایی آن به خوبی برای مردم ترسیم شده است که در ادامه به این موارد اشاره می‌گردد.

الف: یاری خواستن از خداوند

انسان موجودی است که با داشتن جوهره ایمان به خدا در مقابل همه عوامل مزاحم می‌تواند بایستد و مقاومت کند. دلیل این امر این است که کارایی هر علتی وابسته به اراده خداست و هرگاه خداوند چیزی را بخواهد به قطع به مرادش خواهد رسید. اراده او از مراد تخلف ناپذیر است. حال آنکه علت‌های واسطه تنها به اندازه امکان استفاده از علیت خود را دارند که خداوند به آن‌ها بخشیده است. (هادوی نیا، ۱۳۹۶) زمانی که مسلمانان دست نیاز به سوی غیر دراز کرده و فارغ از استعدادها و قابلیت‌های خود، راه آسان یعنی درخواست از اغیار را انتخاب کنند، جامعه اسلامی رنگ پیشرفت را نخواهد دید.

خداوند در آیات متعدد در قرآن این مسئله را به مردم تذکر می دهد .

«أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» (ملک/۱۱) «آیا کسی که آفریده است نمی داند با اینکه او خود باریک بین آگاه است»

«وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» «و از جایی که حسابش را نمی کند به او روزی می رساند و هر کس بر خدا اعتماد کند او برای وی بس است خدا فرمانش را به

انجام رسانده است به راستی خدا برای هر چیزی اندازه ای مقرر کرده است. (طلاق/۳)

«أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ» (هود/۶۱) « او شما را از زمین پدید آورد و در آن شما را استقرار داد پس از او آمرزش بخواهید آنگاه به درگاه او توبه کنید که پروردگارتان نزدیک [و] اجابت کننده است.»

«وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا» (ابراهیم/۶۱) «و از هر چه از او خواستید به شما عطا کرد و اگر نعمت خدا را شماره کنید نمی توانید آن را به شمار در آورید.»

همچنان که در آیات فوق بیان شد، همه چیز در ید اختیار خداوند است و انسان باید در اولین گام خود از خداوند متعال برای رسیدن به هدف خود یاری بخواهد، همچنان که حضرت علی علیه السلام نیز به لطف الهی به عنوان عاملی برای رسیدن به مرحله خودکفایی اشاره نموده اند. امام علی علیه السلام فرمودند: اذا اراد الله يعبد خیر الهه القناعه... آن گاه که فرد و جامعه ای مورد لطف الهی قرار گیرد، خداوند توفیق خوداتکایی و خودکفایی به آن ها عنایت می کند.. (عبداللہی، ۱۳۶۱)

ب: اعتماد به نفس

انسان هایی که دارای اعتماد به نفس بالایی هستند از استقلال و حریت برخوردارند، زندگی آرامش بخشی دارند، دارای مناعت طبع هستند، مسؤلیت پذیر و پرکار و تلاشند. دومین گام برای رسیدن به خودکفایی داشتن اعتماد به نفس می باشد زیرا جامعه ای که با وجود دارا بودن امکانات و استعداد های فراوان از اعتماد به نفس کافی برخوردار نباشد، مدام به امکانات دیگران چشم می دوزد و برای بهره وری از امکاناتشان در برابر آن ها سر تعظیم فرود می آورد و در نتیجه قدمی برای رسیدن به خودکفا شدن بر نمی دارد

اهمیت این موضوع تا حدی است که خداوند متعال به مؤمنان می فرماید:

«وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء/۱۱۱) «خداوند هرگز بر [زیان] مؤمنان برای کافران راه [تسلطی] قرار نداده است»

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران/۱۳) «و سست نشوید! و غمگین نگردید! و شما برترید اگر ایمان داشته باشید»

خداوند متعال در سوره طه به پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) توصیه می کند تا به امکانات دیگران چشم نداشته باشد:

«وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا لِنَفْسِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ» (طه/۱۳) «و زنهار به سوی آنچه اصنافی از ایشان را از آن برخوردار کردیم [و فقط] ازیور زندگی دنیاست تا ایشان را در آن بیازماییم دیدگان خود مدوز و [بدان که] روزی پروردگار تو بهتر و پایدارتر است»

ج: تکیه بر نیرو و توان خود

از نظر قرآن انسان باید بر توانایی ها و امکانات خود تکیه کند نه اینکه خود را با دیگران مقایسه کند و از کمبود های خود غمگین و ناراحت بشود چرا که با این طرز تفکر انسان نمی تواند قدمی برای خودکفایی بردارد .
قرآن کریم درباره اعتماد بر نیروی مسلمانان و مؤمنان در راستای خودکفایی اقتصادی و... می فرماید :
«وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَمْسِكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ». (هود/۱۱۳)
«و بر ظالمان تکیه ننمایید، که موجب می شود آتش شما را فراگیرد، و در آن حال ، هیچ ولی و سرپرستی جز خدا نخواهید داشت ، و یاری نمی شوید»

از آیه مذکور برمی آید که در مسائل اقتصادی ، نظامی ، سیاسی و ... مسلمانان نباید بر کفار و ظالمان تکیه کنند و باید از خود استقلال داشته و خودکفا باشند . همچنان که امام باقر (ع) نیز در این باره می فرماید : الیاس مما فی ایدی الناس، عز المومن فی دینه . قطع وابستگی امید از آنچه دیگران دارند، از تزلزل ارکان و ارزش های دین جلوگیری می کند و استقلال سیاسی عقیدتی انسان را به همراه دارد. (حکیمی، ۱۴۱۸)

د: کار و تلاش

با مراجعه به بیانات شرعی، در می یابیم که اسلام با تعابیر مختلف، مسلمانان را به فعالیت اقتصادی و کار تشویق نموده است و این از آن رو است که فعالیت اقتصادی موجب رسیدن افراد جامعه به حد کفاف می شود، زیرا هر چه فعالیت اقتصادی بیشتر گردد، چرخش سرمایه افزایش می یابد و افراد جامعه توانایی بیشتری برای تأمین مایحتاج زندگی پیدا می کنند. (هادوی تهرانی، ۱۳۹۶)

و نیز فراوان یاد شده «کار و تلاش» اما، در قرآن از کلمات مترادف و هم معنی «فعل» با مشتقاتش ۳۶۶ و کلمه «عمل» است: برای مثال در قرآن از کلمه با «سعی» با مشتقاتش ۱۱ و کلمه «جهد» با مشتقاتش ۱۱۷ و کلمه با مشتقاتش ۳۱ مرتبه و ... استفاده «صنع» مشتقاتش ۳۱ مرتبه و کلمه و «کار و تلاش» شده است و نیز در قرآن کریم حدود ۱۱۱ آیه در تشویق به بیان ارزش و اهمیت «کار و تلاش» وارد شده است. (گروه مطالعاتی موسسه قرآنی ندای ملکوت، صص ۷۸ - ۷۹)

این واژه به ظاهر ساده که در درون خود دنیایی از مفاهیم همچون خودکفایی، استقلال، آزادی، ظلم ناپذیری و اختیار را جای داده است تا آن اندازه مهم است که خداوند در قرآن کریم به تعبیر گوناگون مومنان را تشویق به کار و انجام فعالیت اقتصادی نموده است و شایسته ترین امت ها را امتی معرفی می کند که برای اصلاح خویش می کوشند.

«فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (جمعه/۱۱) «و چون نماز گزارده شد در [روی] زمین پراکنده گردید و فضل خدا را جويا شوید»

«وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم/۳۸) «و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست»

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد/۱۱) «در حقیقت خدا حال قومی را تغییر نمی دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند».

«وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا» (فرقان/۱۷) «و اوست کسی که شب را برای شما پوششی قرار داد و خواب را [مایه] آرامشی و روز را زمان برخاستن [شما] گردانید»

«وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا» (قصص/۷۳) «با آنچه خدایت داده سرای آخرت را بجوی و سهم خود را از دنیا فراموش مکن»

«وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ» (اعراف/۸) و هر کس میزان های [عمل] او سبک باشد پس آنانند که به خود زیان زده اند چرا که به آیات ما ستم کرده اند»

«فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا» (کهف/۱۱۱) «باید به کار شایسته پردازد و هیچ کس را در پرستش پروردگارش شریک نسازد».
«وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتِينَ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِيَتَّبِعُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ» (اسراء/۱۲) «و شب و روز را دو نشانه قرار دادیم نشانه شب را تیره گون و نشانه روز را روشنی بخش گردانیدیم تا [در آن] فضلی از پروردگارتان (بجوید)».

در سخنان ارزشمند معصومین نیز به کار و تلاش تاکید فروان شده است، تا جایی که این امر را بعد از نماز، امری واجب معرفی نموده اند

النبی (صلی الله علیه و آله و سلم) فیما رواه الامام الصادق، عن آبائه: طلب الکسب فریضه بعد الفریضه. پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به روایت الامام الصادق علیه السلام از پدرانش: پس از نماز واجب، کارکردن - (داشتن کسب و کار) واجب است. (مجلسی، ۱۳۹۸)

النبی صلی الله علیه و آله و سلم: کلو من کد ایدیکم.

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم: فرمودند: از دسترنج خود بخورید. (همان، ۱۳۹۸)

الامام الصادق علیه السلام: و جعل الخبز مقتدرا لاینال الا بالخیله و الحرکه .

امام صادق علیه السلام فرمودند: و مقرر شد که دستیابی به نان میسر نباشد جز با نیروی کار و تلاش. (همان، ۱۳۹۸)

الامام الرضا عليه السلام: «ليس للناس بعد من طلب معاش همف فلاتدع الطلب»
امام رضا عليه السلام فرمودند: مردم ناگزیرند در تلاش زندگی خویش باشند، پس کوشش راه کسب مال را رها
مکن. (حکیمی، ۱۴۱۸)

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: «الكاد على عياله كالمجاهد في سبيل الله»
رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: آنکه برای تأمین زندگی خانواده اش، تلاش و کوشش می نماید،
همچون مجاهد و تلاش گر، در راه خداست. (مجلسی، ۱۳۹۸)

ائمه معصومین علیهم السلام نه تنها در کلام شیرین خود بلکه در سیره و رفتار خویش نیز راه و روش رسیدن به خودکفایی
را به مردم نشان می دهند. عبدالاعلی می گوید: در یک روز گرم و در شور گرما در اطراف مدینه به امام صادق
علیه السلام برخوردیم. فدایت شوم شما فرزند پیامبرید، در این روز گرم چرا زحمت می کشید؟ حضرت فرمودند:
یا عبدالاعلی! خرجت فی طلب رزق لاستغنی به عن مثلک. حضرت فرمودند: عبدالاعلی! برای آنکه در زندگی
خود کفا باشم، وابسته به این و آن نگردم، برخورد لازم دانستم تلاش کنم، اگر چه شرایط سخت و نابهنجار باشد. (حکیمی،
۱۴۱۸)

با توجه به آیات و روایات ذکر شده این نکته را می توان بیان نمود که در جامعه اسلامی باید روحیه تولید، کار و
تلاش به جای مصرف گرایی حاکم گردد زیرا تقویت روحیه کار و تولید به جای مصرف گرایی از نیازهای ضروری
اقتصاد هر کشوری می باشد چرا که با این سلاح، کار و تلاش است که می توان به سمت و سوی رشد اقتصادی و
خودکفاشدن قدم برداشت زیرا رسیدن به مرحله خودکفایی از طریق کار و تلاش دارای اثرات ماندگاری در جامعه
می باشد.

ه: قطع رابطه ظالمانه با دشمنان اسلام

متکثران و سرمایه داران به دنبال هدف های بهره کشی خویش روانند و رسیدن به این هدف ها جز با وابستگی اقتصادی
به سرمایه داری و تکاثر (امپریالیسم) صورت نمی پذیرد این چگونگی، وابستگی اقتصادی و معیشتی همه بخش های
اجتماع را در پی دارد، از فرمانروایان گرفته تا توده های مردم.. (حکیمی، ۱۴۱۸)

آنچه از آیات و روایات بر می آید دست یابی به خودکفایی اقتصادی از طرق گوناگون چون قطع وابستگی رابطه
ظالمانه با دشمنان اسلام، این امکان را به جامعه ایمانی می بخشد تا بتواند در مسیر شکوفایی تمدن گام بردارد و از
امدادهای الهی برخوردار شود.

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ
مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (توبه/۲۹) «ای کسانی که ایمان آورده اید حقیقت این است که مشرکان ناپاکند

پس نباید از سال آینده به مسجدالحرام نزدیک شوند و اگر [در این قطع رابطه] از فقر بیمناکید پس به زودی خدا اگر بخواهد شما را (به فضل خویش بی نیاز می گرداند که خدا دانای حکیم است). خداوند در دو آیه که در ادامه ذکر می گردد، رعایت تقوای الهی را از عوامل دست یابی به توسعه اقتصادی و شکوفایی تمدنی برشمرده است. بی گمان قطع روابط اقتصادی با دشمنان از مصادیق تقوای الهی است «وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (طلاق/۳) و از جایی که حسابش را نمی کند به او روزی می رساند و هر کس بر خدا اعتماد کند او برای وی بس است خدا فرمانش را به انجام رساننده است به راستی خدا برای هر چیزی اندازه ای مقرر کرده است «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (اعراف/۸) «و اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می گشودیم».

و: کشاورزی

با توجه به اینکه کشاورزی از دیدگاه قرآن یکی از عواملی است که موجب استقلال اقتصادی می شود به همین خاطر در این قسمت از تحقیق به این مسئله خواهیم پرداخت. قرآن کریم با این که کتاب اقتصادی نیست، ولی در آیات فراوانی انسان را به تلاش بر روی زمین در راه آبادانی بیشتر و بهره رساندن به دیگران دعوت و راهنمایی کرده است. در برخی از آیات، خداوند انسان را به کشاورزی و تشویق مردمان برای استفاده صحیح از محصولات کشاورزی اشاره کرده و می فرماید: «فاطر السماوات والارض و هو يطعم و لا يطعم»؛ «آفریننده آسمان و زمین خداست و او به خلق طعام و روزی می بخشد و خود از طعام بی نیاز است...» (انعام/۱۴) و در بعضی آیات جریان کشت و روئیدن گیاهان از زمین به عنوان نمونه ای از قدرت الهی و مایه بصیرت و آگاهی انسان ها معرفی شده است. (نحل/۱۱) و نکته کلیدی و اساسی این است که خداوند خود را زارع و رویاننده گیاهان و محصولات کشاورزی معرفی کرده و انسان ها را به تدبیر در این مسئله فراخوانده است. (واقعه/۶۳) قرآن بشر را از چهارده قرن پیش به اهمیت و ارزش منابع در زندگی انسان و از جمله کشاورزی توجه داده است. خداوند در آیات مختلف انسان ها را به کشاورزی تشویق و کسانی را که هر گونه فسادی در این کار مقدس ایجاد می کنند، سرزنش نموده است. این کلام آسمانی جاودانه، هر آنچه در مورد کشت و کشاورزی می باشد ذکر کرده و برای نخستین بار، از نقش جریان بادها و اقسام آن در کشاورزی سخن به میان آورده، به عبارتی، قرآن اولین کتابی است که به اطلاعات هواشناسی و تغییرات جوی که رابطه نزدیکی با کشاورزی دارد؛ توجه نموده است. (بقره/۲۲) اگر چه هدف قرآن از بیان این مطالب در درجه اول همانا بیدار کردن اندیشه انسان و توجه دادن آن به توحید و صفات الهی و بیدار ساختن وجدان انسان ها است. اما تفکر عمیق در این آیات می تواند ما را در بهبود کشاورزی یاری دهد.

مواد غذایی که در زمره ی کالاهای اساسی و حیاتی برای هر جامعه انسانی قرار دارد، محصول فعالیت های کشاورزان است و هر کشور تا از این جهت به حد خود کفایی نرسیده و توان تولید نیازهای غذایی خود را نداشته باشد، در جهان کنونی به شدت آسیب پذیر است. (حر عاملی، ۱۳۹۱)

کشاورزی، پایه و زیربنای اقتصاد محسوب می گردد و به همین علت است که خود کفایی در کشاورزی مقدمه ای برای خود کفایی در زمینه های دیگر می باشد همچنان که امام صادق علیه السلام رمز خود کفایی را در کشاورزی می داند و می فرماید: *الکمیاءُ الاکبرُ الزّراعَةُ*. امام صادق علیه السلام فرمودند: *کیمیای بزرگ زراعت است.*

این حدیث بدین معنا است که با تقویت کشاورزی و برداشت محصول کافی، یک ملت می تواند به استقلال و خود کفایی برسد. ایشان در اهمیت کشاورزی می فرمایند: *ان الله عزوجل احب الانبياء عليه السلام من الاعمال، الحرث و الرعی*. «خدای بزرگ، برای پیامبرانش، از میان کارها زراعت و چوپانی را بیشتر دوست داشت» (ابن بابویه، ۱۳۹۱) «*إن رأسَ معاشِ الانسان و حیأته الخبزُ و الماءُ*» امام صادق علیه السلام فرمودند: *مهم ترین نیاز زندگی و حیات انسان، نان و آب است.* (مجلسی، ۱۳۹۸)

قیل لرسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: ای اموالنا افضل؟ قال: الحرث .

به پیامبر خدا گفتند: کدام یک از دارایی های ما برتر است؟ فرمود: کشت ها. (همان، ۱۳۹۸)

فرمود: خداوند متعال در این باره می فرماید:

«*آیةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ*» (یس/۳۳) «و زمین مرده برهانی است برای ایشان که آن را زنده گردانیدیم و دانه از آن برآوردیم که از آن می خورند»

«*هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجْرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ*» (نحل/۱) «اوست کسی که از آسمان آبی فرود آورد که [آب] آشامیدنی شما از آن است و رویدنی [هایی] که [رَمه های خود را] [در آن می چرانید] نیز [از آن است.

بنابراین با توجه به آیات مذکوره، می توان گفت که کشاورزی یکی از راهکارهای رسیدن به استقلال اقتصادی است که قرآن کریم به آن پرداخته است.

۳ - آثار استقلال اقتصادی

الف: اقتدار سیاسی، نظامی و فرهنگی

قرآن مجید درباره مومنان به پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرماید: *کزرع اخرج شطئه فأزره فاستغلظ فاستوی علی سوجه یعجب الزراع لیفظ بهم الکفار*. مانند دانه ای است که شاخ و بال بیرون آورده و (این شاخه ها) او را تقویت کرده و در نتیجه آن گیاه درشت شده، تا آنکه بر ساقه استوار گردیده، بدان گونه که کشاورز را به شگفتی واداشته است (خدا آنان را قوی کرده)، تا به وسیله آنان کافران را به خشم آورد. (فتح/۲۸) مفاد این آیه، قدرت یافتن

مسلمانان و رسیدن آنان به شکوه و عظمتی است که دشمنان اسلام تاب تحمل آن را ندارند. قطعاً باید این اقتدار هم اقتدار سیاسی، هم اقتدار نظامی و هم قدرت اقتصادی و هم توانمندی فرهنگی باشد. کشوری که دارای خودکفایی و استقلال اقتصادی است می تواند استقلال سیاسی و فرهنگی خود را نیز حفظ کند و برعکس وابستگی اقتصادی منشاء همه وابستگی هاست. امام باقر علیه السلام می فرماید: الیاس مما فی ایدی الناس، عز المومن فی دینه. قطع وابستگی امید از آنچه دیگران دارند، از تزلزل ارکان و ارزش های دین جلوگیری می کند و استقلال سیاسی عقیدتی انسان را به - همراه دارد.

ب: اشتغال زایی

اسلام از نظر فکری، اندیشه بشر را به کار و تولید متوجه ساخته است تا جایی که کار و تلاش از نظر اسلام برای تامین معاش حلال، ارزش جهاد در راه خدا را دارد و دولت اسلامی موظف است با استفاده از منابعی که در اختیار دارد، زمینه اشتغال برای افراد جامعه با توجه به شأن و منزلت آنان تأمین نماید در این میان ملتی که خودکفا باشد و تمام نیازهای خود را در کشور خویش تهیه و تولید کند، برای چرخ تولید خود نیاز به نیروهای دارد که در این چرخه حضور داشته باشند؛ از آن جا که به طور معمول، و اگذاری کارهای اقتصادی به مردم باعث افزایش کارایی و بهره‌وری می گردد و زمینه اشتغال برای افراد جامعه ایجاد شده و همه اصناف جامعه از حداقل معیشت و وضعیت اقتصادی مناسب تری بهره‌مند می گردند.

ج: تقویت زیربناهای اقتصادی - اجتماعی

مهم ترین عاملی که جامعه انسانی را بر اساس خود پایدار می دارد، اقتصاد است که خداوند آن را مایه قوام جامعه قرار داده است. نقش ثروت در زندگی فردی و اجتماعی، همچون نقش آب در زندگی جانداران است؛ یعنی همچنان که زندگی جانداران بدون آب ممکن نیست و حیات همه موجودات زنده به آن بسته است، در زندگی فردی و اجتماعی نیز حیات افراد به مال و ثروت بستگی دارد و بدون آن، ادامه حیات ممکن نیست. نیز همچنان که جریان یافتن خون در بدن، موجب حیات همه بافت های بدن شده، جسم انسان را شاداب نگه می دارد، جریان داشتن پول، ثروت و مواهب طبیعی در رگهای اجتماع، موجب زنده ماندن همه طبقات اجتماع و شاداب ماندن جامعه انسانی می شود. از همین روی، قرآن کریم ثروت را عامل پایایی و قیام فرد و جامعه می داند:

«وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا» (نساء/ ۵) «اموال خود را، که خداوند وسیله قوام زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان نسپارید»

در واقع، از آن روی که مال سبب قیام و استقلال است، آن را بنا بر اطلاق مسبب بر سبب برای مبالغه به قیام نامیده است. (حقی بروسوی، ۱۴۲۱)

پس یکی از عناصر و اجزای جامعه که به شکل مستقیم، سگان هدایت جامعه را در دست می گیرد، اقتصاد آن کشور است و هر گونه قدم برداشتن برای اصلاح و بهبود آن می تواند به منزله گام هایی در جهت تعالی دیگر بخش های جامعه و رفاه حال عمومی و فعالیت در اعتلای پایه نظام و کشور باشد. در نظام اقتصاد اسلامی، تأمین رفاه عمومی و زدودن فقر از سطح جامعه و نیز رسیدن به اقتدار و استقلال اقتصادی، مستلزم داشتن اقتصادی شکوفا و در حال رشد است.

نمونه هایی از راهکارهای قرآنی برای تقویت زیربنای اقتصادی

قرآن کریم افزون بر بیان اهمیت و تأکید بر انجام جهاد و رونق اقتصادی، در آیات فراوانی شیوه های عملی بهره گیری از مواهب طبیعی را عمران و آبادانی زمین و دستیابی به پیشرفت اقتصادی افراد و جوامع، پیش روی آنان نهاده است. از جمله این شیوه ها می توان به موارد زیر اشاره نمود:

الف: استفاده از آب های گوناگون

«وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بَقْدَرٍ فَأَسْكَنَّا فِي الْأَرْضِ»؛ (مومنون/۱۸) «و از آسمان، آبی به اندازه معین نازل کردیم و آن را در زمین (در جایگاهی ویژه) ساکن نمودیم»
«وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ»؛ (بقره/۲۲) «و از آسمان، آبی فرو فرستاد؛ و به وسیله آن، میوه ها را پرورش داد؛ تا روزی شما باشد».

باید به این نکته توجه کرد که باران از عوامل مهم تولید است (فاطره/۹ و غافر/۱۳) بنابراین، باید مناطق پرباران را شناسایی کرد. قطره قطره باران روزی است که خداوند بخشنده برای انسان می فرستد. باید از هدر رفتن آن خودداری کرد و از روش های جدید آبیاری برای بهره برداری بهینه استفاده کرد.

ب: بهره برداری از دانه های روغنی

«فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاقِهِ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ * وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصَبْغٍ لِلَّذِينَ كَلِمَاتُ اللَّهِ»؛ «سپس به وسیله آن باغ هایی از درختان نخل و انگور برای شما ایجاد کردیم؛ باغ هایی که در آن میوه های بسیار است و از آن می خورید. * و (نیز) درختی را که از طور سینا می روید [= درخت زیتون] و از آن روغن و نان خورش برای خورندگان فراهم می گردد، آفریدیم»؛ (مومنون/۲۰-۱۹)

از روغن زیتون هم می توان برای غذا بهره برد و هم از آن انواع داروها را ساخت. این درخت با اقسام مختلف خود معمولاً در سرزمین ایران اسلامی هم می روید. با بهره برداری از این درخت و تولید انبوه آن می توان به رونق اقتصادی کشور کمک کرد. در این راستا نیز می توان برای کاشت و برداشت درخت زیتون برنامه ریزی جامع کرد و تولید آن را گسترش داد و از این طریق برای کشور ارزآوری داشته باشیم.

ج: بهره‌برداری از منابع دریایی

در سوره اسراء می‌خوانیم:

«رَبُّكُمْ الَّذِي يُزْجِي لَكُمْ الْفُلُوكَ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ» «پروردگارتان کسی است که کشتی را در دریا برای شما به حرکت درمی‌آورد تا از نعمت او بهره‌مند شوید» (اسراء/۶۶)

مراد از این آیه، راه انداختن کشتی‌ها در دریا به وسیله باد و امثال آن است. در سوره نحل نیز می‌خوانیم: «وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لَنَا كُلَّوْا مِنْهُ لِحِمَا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلُوكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» «و اوست که دریا را مسخّر (شما) ساخت تا از آن، گوشت تازه بخورید، و زیوری برای پوشیدن (مانند مروارید) از آن استخراج کنید، و کشتی‌ها را می‌بینی که سینه دریا را می‌شکافند تا شما (به تجارت پردازید و) از فضل خدا بهره گیرید، شاید شکر نعمت‌های او را به جا آورید». (نحل/۱۴)

بر اساس این آیه، دریاها علاوه بر اینکه یکی از منابع غنی غذایی و پوشاک برای زندگی می‌باشد، همچنین دارای منابع و معادن بی‌شماری نیز می‌باشند. بنابراین، مثلاً نباید زباله‌های اتمی و صنعتی در دل دریاها رها شوند و برای حفاظت از آن باید برنامه‌ریزی ملی و بین‌المللی طرح و اجرا کرد.

د: چهارپایان

در اقتصاد مقاومتی، مهم‌ترین درآمدهای انسان می‌تواند از چهارپایان باشد و گوشت، شیر، پارچه، سوخت و... که قرآن در این باره می‌فرماید:

«وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ» (نحل/۶۶) «و در وجود چهارپایان برای شما (درس‌های) عبرتی است. از درون شکم آنها، از میان غذاهای هضم‌شده و خون، شیر خالص و گوارا به شما می‌نوشانیم».

هم اکنون می‌توان از دامداری برای رشد اقتصادی و خودکفایی در آن بهره برد. پرورش و تولید دام را باید روشمند و با استفاده از غذاهای مجاز دامی گسترش داد و کاری کرد که هم بر کمیّت و هم بر کیفیت محصولات دامی افزود تا در راستای صادرات و نیازهای داخلی مفید باشند.

ه: زمین

در جامعه‌هایی که صنعتی نیستند، تنها اتکای آنها استفاده از زمین است و جز این راهی برای خودکفایی نیست. توجه به صنعت بدون عنایت به کشاورزی اشتباه بزرگی است. خداوند زمین را برای مردم نهاد:

«وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ» (الرحمان/۱۰) «زمین را برای خلائق آفرید».

در جامعه‌هایی که صنعتی نیستند، تنها اتکای آنها استفاده از زمین است و جز این راهی برای خودکفایی نیست. توجه به صنعت بدون عنایت به کشاورزی اشتباه بزرگی است. خداوند زمین را برای مردم نهاد:

«وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ» «زمین را برای خلائق آفرید».

باید همه ویژگی های مناطق مختلف را شناخت و نهایت استفاده را برد، چراکه خداوند بزرگ زمین را رام و مسخر انسان نموده است:

«هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذَلُولًا» (ملک/۱۵) «اوست که زمین را برای شما رام کرد»

امروزه معطل گذاشتن زمین های مستعد، به نوعی به هدر دادن سرمایه است که می توان با برنامه ریزی صحیح، در هر زمینی، محصولات مناسب آن زمین را کاشت.

بحث و نتیجه گیری

در این نوشتار ابتدا ضرورت و اهمیت مساله را از منظر آیات قرآن مورد بررسی قرار دادیم و براساس قاعده نفی سیل توضیح دادیم که تلاش برای دستیابی به حد معقولی از خودکفایی و برنامه ریزی اصولی برای نیل به استقلال اقتصادی توام با حضور قدرتمند در عرصه های جهانی از نگاه اقتصاد اسلامی یک ضرورت است چرا که بدون دسترسی به چنین جایگاهی زمینه و راه نفوذ بیگانگان در سرنوشت مسلمانان فراهم می گردد که اسلام چنین وضعی را رد می کند.

در بخش دیگری از این مقاله به راهکارهای رسیدن به استقلال اقتصادی از منظر آیات قرآن کریم اشاره شد. مبحث سوم آثار استقلال اقتصادی با استفاده از آیات نورانی قرآن کریم مورد بررسی قرار گرفت و چند نمونه از این آثار بطور مفصل توضیح داده شد. در بخش پایانی پژوهش نیز به نمونه هایی از راهکارهای قرآن کریم برای رسیدن به استقلال اقتصادی اشاره شد.

از مهمترین محدودیت های تحقیق حاضر، عدم امکان انجام بحث های میدانی و عملی به خاطر یک نظام اقتصاد اسلامی به معنای واقعی در جهان خارج بود، یعنی با توجه به اینکه اقتصاد مقاومتی و استقلال اقتصادی یک موضوع جدیدی است، که از سوی مقام معظم رهبری در چند سال پیش در کشور ما برای مقابله با بحران های اقتصادی و تحریم های ظالمانه غرب، به اجرا درآمد، در طول این چند سال این اصل «اقتصاد مقاومتی و استقلال اقتصادی» با فرهنگ مصرف مردم خوب عجین نشده، به همین دلیل نمی توان در انجام این گونه تحقیقات از تحقیقات میدانی بهره فراوانی برد. با توجه به اینکه موضوع اقتصاد مقاومتی، یک موضوع جدید بوده، در تفاسیر کمتر به آن پرداخته شده، مفسرانی هم که در حیطه این موضوع دست به قلم زده اند، به صورت جزئی به این مسئله پرداخته اند، در حالیکه این موضوع «اقتصاد مقاومتی» ابعاد گسترده ای دارد، و باید مفسران با یک نگاه عمیق و دقیق و همه جانبه به آن پردازند.

پیشنهادات و راهکارها:

- ۱- انتخاب راه درست و جبران عقب ماندگی هایمان با استفاده از تجربه ی دیگر کشورها تا بتوانیم به مانند آنان به انحطاط اخلاقی دچار نشویم با اجتهاد صحیح نظام اخلاقی اسلام در حوزه اقتصاد را طراحی کرده و در صدد اجرا بر آییم.
- ۲- یکی از سویی تقویت باورهای دینی از طریق به کارگیری وسایل ارتباط جمعی و دیگر مراکز نظیر منابر وعظ در مساجد و تربیونهای جمعه و جماعات میتواند نقش مهمی در جهت گیری نهاد خانواده و ساختن محیطی اجتماعی با استفاده از این ارزش ها داشته باشند.
- ۳- فرهنگ های آرمانی اسلامی می بایست واقعی شود تا بسترهای مناسب توسعه اقتصادی را در جامعه اسلامی فراهم آورد. دولت نیز در صورتی که اعتماد مردم را جلب نماید می تواند طرح ها و برنامه های جدیدی را متناسب با نیازها و شرایط جامعه طراحی و در صدد اجرایی کردن آنها اقدام کند.
- ۴- از آنجا که ذهن انسان از سنین کودکی بیشتر آماده دریافت مطالب و آماده شکل گیری شخصیت او است، از این رو نظام آموزشی میتواند نقش برجسته ای در تقویت روحیه خودباوری و از دست ندادن فرصت ها و موقعیت ها و جسارت فکری شناسایی استعدادهای خاص و پرورش آنان داشته باشد.
- ۵- برای رونق تولید، دولت بایستی از فعالیت های تولیدی حمایت کند. و زمینه را برای مشارکت بخش خصوصی در اقتصاد فراهم آورد.
- ۶- واردات اجناس خارجی یکی از عوامل عمده وابستگی کشور در بخش های مختلف اقتصادی است و قطع آن نخستین گام در جهت استقلال و پایان دادن به تمام وابستگی های کشور است.

فهرست منابع

قرآن کریم

خلیلیان اشکذری، محمد جمال . 1391 شاخص های توسعه اقتصادی از دیدگاه اسلام . قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله.

حکیمی، محمد رضا؛ و حکیمی، محمد؛ و حکیمی، علی 1118ق . **الحیاء**، موسوعه، اسلامیة، علمیه، بیروت : الدارالاسلامیه .

موسوی، جمال الدین ، ۱۳۶۸، **ملاحظات پیرامون پیام های اقتصادی قرآن**، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم.

عیاشی، أبونصر محمد بن مسعود. ۱۴۲۱ق.. **التفسیر العیاشی**. چاپ اول. قم: مؤسسه البعثة.

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، **تفسیر نمونه**، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ اول.

هادوی نیا، علی اصغر . 1396 **فلسفه اقتصاد در پرتو جهان بینی قرآن کریم**. تهران :سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی .

عبداللهی، محمد اسماعیل . 1381 **جهاد اقتصادی در جهان بینی اسلامی** . مشهد :مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، چاپ اول.

مجلسی، محمدباقر 1398 ، **بحار الانوار** . تصحیح :محمد باقر البهبودی . تهران :مکتبه الاسلامیه

حرّ عاملی، محمد . ۱۳۹۱، **وسائل الشیعه**. چاپ چهارم. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

ابن بابویه، محمد بن علی . 1391 **علل الشرایع** .تالیف شیخ صدوق. قم :مؤمنین، چاپ دوم.

حقّی بروسوی، اسماعیل . ۱۴۲۱، **تفسیر روح البیان**. تصحیح احمد عزّ و عنایه. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

Abstract

Economic independence and achieving self-sufficiency and freedom from dependence in the economy is one of the great ideals of all free societies. Currently, the political dependence that is observed in many apparently Muslim countries is a direct result of their economic dependence on the superpowers. Trying to reach a reasonable level of self-sufficiency and principled planning to achieve economic independence with a strong presence in the world arena is a necessity from the point of view of Islamic economy. Is. Almighty God has introduced various solutions for economic independence and self-sufficiency in the Holy Quran; Among them, asking God for help, self-confidence, relying on one's strength and power, work and effort, breaking the oppressive relationship with the enemies of Islam and agriculture. Economic independence and self-sufficiency in al-Aqsaad also have effects and consequences, which include: political, military and cultural authority, job creation, strengthening of economic-social infrastructures. The Holy Quran has also determined solutions to strengthen the economic infrastructure; including the use of various waters, exploitation of oil seeds, exploitation of marine resources, cattle and exploitation of land. Optimal use of these God-given blessings will strengthen the economic base of the Islamic society.

Key words: independence, economy, self-sufficiency, negation of mustache